

ХАРКІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ

СЕМИКОПНИЙ АНАТОЛІЙ ДМИТРОВИЧ

УДК 340.15:351.70.72(477) «19»

**БОРОТЬБА З ОРГАНІЗОВАНОЮ ЗЛОЧИННІСТЮ
В УСРР У РОКИ НОВОЇ ЕКОНОМІЧНОЇ ПОЛІТИКИ
(1921-1929 рр.)**

Спеціальність 12.00.01 – теорія та історія держави і права;
історія політичних і правових учень

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
кандидата юридичних наук

Харків – 2011

Дисертацією є рукопис.

Робота виконана у Харківському національному університеті внутрішніх справ, Міністерство внутрішніх справ України.

- Науковий керівник:** доктор юридичних наук,
старший науковий співробітник
Головко Олександр Миколайович,
Харківський національний університет
внутрішніх справ, перший проректор
з навчальної та методичної роботи
- Офіційні опоненти:** доктор юридичних наук, професор
Єрмолаєв Віктор Миколайович,
Національна юридична академія України
імені Ярослава Мудрого, директор Інституту
підвищення кваліфікації;

кандидат юридичних наук, доцент
Мозуляк Олексій Олександрович,
Донецький юридичний інститут
Луганського державного університету
внутрішніх справ ім. Е.О. Дідоренка,
начальник факультету кримінальної міліції

Захист відбудеться «29» квітня 2011 року о 12.00 годині на засіданні спеціалізованої вченої ради Д 64.700.02 у Харківському національному університеті внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

З дисертацією можна ознайомитись у бібліотеці Харківського національного університету внутрішніх справ за адресою: 61080, м. Харків, пр-т 50-річчя СРСР, 27.

Автореферат розісланий «25» березня 2011 р.

Вчений секретар
спеціалізованої вченої ради

Є.О. Мічурін

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА РОБОТИ

Актуальність теми. Організована злочинність – найбільш суспільно небезпечна форма протиправної діяльності. Саме цей вид злочинності найбільше загрожує не лише соціальній стабільності, але й основам державності, адже організована злочинність робить виклик здатності держави як такої контролювати, впорядковувати суспільні відносини. Впродовж останніх двох десятиліть організована злочинність набувала розмаху, який прямо загрожував безпеці держави, зокрема внутрішній. Вона стає чинником політичної боротьби, прагне проникнути в державні структури, обвинувачення стають суттєвим інструментом зведення рахунків. Юристи, соціологи, психологи намагаються знайти оптимальні шляхи подолання цього явища, чи принаймні досягти послаблення його впливу.

Важливість дослідження злочинності та її організованих форм полягає також у тому, що нова економічна політика мала своєрідний проміжний стан між командно-адміністративною (радянською) та класичною ринковою моделями економіки. Фактично при збереженні партійної монополії ВКП(б) поширювався цивільний обіг, створювалися суб'єкти підприємницької діяльності й водночас виникали передумови для посилення економічної складової у злочинній діяльності, зростання загальнокримінальної та економічної злочинності. По суті, створилася криміногенна ситуація, типологічно подібна до тієї, яка склалася в Радянському Союзі та УРСР у кінці 80-х – на початку 90-х рр. XIX століття. Саме ринкові перетворення, створення кооперативів та інших недержавних суб'єктів господарювання, розширення тіньової економіки супроводжувалися послабленням впливу держави на всі сфери суспільного життя, у тому числі на економіку.

Таким чином, типологічно період непу був подібним до періоду «перебудови» та перших років розбудови національної державності на території колишніх радянських республік. Особливості сучасної криміногенної ситуації багато в чому кореняться у тих часах. Організація протидії злочинності, зокрема організованим її формам, вимагає всебічного вивчення історичного досвіду, його критичного переосмислення та використання в правоохоронній діяльності на сучасному етапі.

Хронологічні межі роботи охоплюють період з 1921 по 1929 рік. Нижньою межею дослідження став час запровадження радянською державою низки заходів, що пізніше отримають назву нової економічної політики. Верхня межа – кінець 1920-х рр., коли було обрано курс на створення в СРСР тоталітарного режиму, що, безумовно, змінило, як характер та форми злочинності, так і роль правоохоронних органів в радянській державі. В окремих випадках, автор виходив за визначені хронологічні межі, з метою більш цілісного розуміння тих трансформаційних процесів, що спіткали правоохоронні органи протягом 1920-х рр.

Територіальні межі дослідження охоплюють землі Української соціалістичної радянської республіки в її адміністративних кордонах 1921–1929 рр.

Зв'язок із науковими програмами, планами, темами. Дисертація виконана відповідно до п. 9.2 Пріоритетних напрямків розвитку наукових досліджень Харківського національного університету внутрішніх справ на 2006 – 2010 роки.

Мета і завдання дослідження. *Мета дослідження* - на основі нормативно-правових актів, інших історико-правових та історичних джерел подати всебічну, комплексну та неупереджену характеристику боротьби з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики (1921-1929 рр.).

У відповідності до поставленої мети сформульовані наступні *завдання*:

- виявити історіографічні здобутки дослідників з обраної проблематики, визначити та охарактеризувати джерельну базу роботи; опрацювати методологічні засади дослідження і методи історичного пізнання проблеми, теоретико-понятійний апарат роботи;
- з'ясувати причини виникнення організованої злочинності в період здійснення в УСРР нової економічної політики;
- визначити основні засади політики партійних та державних органів щодо протидії організованій злочинності;
- виявити особливості кримінального законодавства УСРР 1921 – 1929 рр. щодо припинення бандитизму та інших форм організованої злочинності;
- з'ясувати становлення структури правоохоронних органів Радянської України у контексті їх боротьби з організованою злочинністю; визначити основні напрямки діяльності згаданих органів у сфері боротьби з загальнокримінальним бандитизмом та іншими формами організованої злочинності;
- виявити провідні тенденції у справі організації та здійснення профілактичних заходів щодо припинення організованої злочинності.

Об'єктом даного дослідження є суспільні відносини, пов'язані з протидією злочинності в УСРР у 1921 – 1929 рр.

Предметом дослідження є боротьба з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики (1921 – 1929 рр.).

Методи дослідження охарактеризовані в окремому підрозділі дисертації. Теоретичне підґрунтя роботи базоване на наукових поглядах таких вчених України та зарубіжжя як С.С. Алексєєв, О.М. Атоян, О.М. Бандурка, О.М. Головка, В.Д. Гончаренко, А.Ф. Зелінський, В.М. Єрмолаєв, М.В. Корнієнко, Б.В. Лизогуб, О.О. Мозуляка, О.В. Петришин, В.О. Румянцев, О.Ф. Скакун, О.А. Сокіл, І.Б. Усенко, Є.О. Харитонов, А.Є. Шевченко, О.Н. Ярмиш та ін.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у тому, що у вітчизняній історико-правовій науці

вперше:

- на основі широкого кола джерел та з урахуванням історіографічних надбань попередників здійснено комплексне історико-правове дослідження особливостей боротьби з організованою злочинністю в УСРР у роки здійснення нової економічної політики, яке створило підґрунтя для низки висновків;

- охарактеризовано і узагальнено наукову літературу за темою дослідження, показано, що вона поєднує кримінологічні, історико-правові та історичні праці;

- розкрито погляди науковців на історичні форми організованої злочинності, обґрунтовано їх залежність від конкретних соціальних умов і етапу розвитку суспільства, доведено обмеженість з точки зору врахування історичного досвіду вузького розуміння організованої злочинності як явища винятково із сучасними рисами;

- обґрунтовано, що організована злочинність у роки нової економічної політики мала підґрунтям для розвитку як руйнацію усталених стандартів життя, суспільну нестабільність внаслідок трагічних подій Першої світової та Громадянської війни, так і формування передумов для економічної злочинності в період непу;

- доведено, що радянська держава не виробила єдиної кримінальної політики щодо запобігання і боротьби зі злочинністю, на цю її діяльність суттєво впливали завдання придушення повстанського антирадянського руху та знищення політичного збройного опору; починаючи з 1923 – 1924 років ці впливи стали швидко слабшати, водночас все більш актуальними ставали завдання забезпечення економічної безпеки держави;

- з'ясовано, що радянська кримінальна політика у роки непу, її реалізація в нормах права та правоохоронній діяльності мали переважно карально-репресивний характер, а заходи боротьби із організованою злочинністю ідеологізувалися, отримували відповідне інформаційне супроводження, що створювало передумови для розгортання масових репресій після згортання непу;

- показано, що незважаючи на відсутність єдиного координаційного органу та відповідних програмних документів щодо боротьби з організованою злочинністю в УСРР вона була досить ефективною і дозволила в цілому взяти під контроль як загальнокримінальний бандитизм, так і прояви організованої економічної злочинності, у тому числі у фінансово-податковій сфері; позитивним для забезпечення єдності дій стала належність керівництва усіх правоохоронних структур до єдиної політичної партії – КП(б)У;

- доведено, що важливою складовою протидії злочинності в УСРР у роки нової економічної політики була її профілактика, яка у багатьох випадках була порівняно ефективною і свідомо

здійснювалася, передусім, органами міліції; разом з тим до «профілактичних» належали і відверто неправові й нелюдські заходи, такі, як утримання заручників, погрози родинам, імітації розстрілів тощо.

удосконалено:

- обґрунтування позитивного значення кодифікації кримінального законодавства УСРР у 20-і роки ХХ ст.;

- визначення класового характеру правоохоронної діяльності в радянській Україні та відповідного політичного впливу комуністичних партійних органів на діяльність органів внутрішніх справ, прокуратури, спецслужб тощо з запобігання організованим формам злочинності.

отримали подальшого розвитку:

- положення, що наявність організованої злочинності у тих чи інших її формах, від початкових (стійкі банди розбійників та зграї конокрадів) з поправкою на історичні особливості притаманна суспільству вже тривалий період; до поняття організованої злочинності слід у історико-правовому розумінні підходити через розвиненість конкретних організованих форм злочинності; сучасне кримінологічне та кримінально-правове визначення організованої злочинності є лише певним проміжним підсумком її розвитку як негативного суспільного явища;

- розуміння організованої злочинності як тривалого у часі асоціального суспільного явища, яке пройшло у своїй трансформації низку стадій функціонального та структурного ускладнення, зростання соціальної небезпечності, удосконалення засобів і методів злочинної діяльності;

- положення про те, що з метою дискредитації та позбавлення соціальної бази в суспільстві, зокрема в селянстві так званого політичного бандитизму (пов'язаного із «залишковими явищами» протистояння часів Громадянської війни) радянська влада штучно «змішувала» його із загальнокримінальним.

Практичне значення дисертації полягає в тому, що матеріали дослідження можуть бути використані:

- при розробці навчальних курсів з історії держави і права України, з історії України, з кримінології; при підготовці спецкурсів і спецсемініарів з історії вітчизняних правоохоронних органів та девіантних форм поведінки у суспільствах перехідного періоду;

- при написанні дослідницьких та науково-популярних робіт із зазначеної проблематики;

- у правовиховній роботі.

Досвід боротьби з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики може бути корисним для сучасників при вирішенні аналогічних проблем.

Апробація результатів роботи. Основні положення та висновки дисертації обговорювалися на засіданнях кафедри теорії та історії держави і права Харківського національного університету

внутрішніх справ, на наукових конференціях: «Методологічні проблеми історико-правових досліджень» (XXIII Міжнародна історико-правова конференція, м. Алушта, 24-26 вересня 2010 р.) та «Теорія і практика сучасного права» (Перша міжнародна науково-практична конференція, м. Херсон, 29 жовтня 2010 р.).

Публікації. Основні результати дослідження викладені дисертантом у шести наукових працях, в тому числі чотири у фахових наукових виданнях з юридичних наук, затверджених ВАК України.

Структура та обсяг дисертації визначена предметом та логікою дослідження. Матеріал викладається за проблемно-хронологічним принципом і складається зі вступу, чотирьох розділів, висновків і списку використаних джерел та літератури (232 назви). Обсяг дисертації – 180 сторінок (основний текст – 166, список використаних джерел – 14).

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДИСЕРТАЦІЇ

У **вступі** обґрунтовано актуальність теми, визначено мету і завдання, об'єкт і предмет дослідження, окреслено хронологічні та територіальні межі, розкрито наукову новизну і практичне значення одержаних результатів, показано зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами, відображено рівень апробації та структуру дисертації.

Перший розділ «Історіографія, джерельна та методологічна база дослідження» складається з трьох підрозділів.

У *першому підрозділі «Стан наукової розробленості теми»* розглядається історія вивчення феномену організованої злочинності та боротьби з нею у радянський та пострадянський період. Її умовно можна розподілити на чотири етапи. Перший охоплює 1920-ті і початок 1930-х рр., які характеризувалися підвищеною увагою до кримінальної злочинності та різних її форм. У цей час спостерігаються перші спроби узагальнення і систематизації наукових знань стосовно походження і особливостей злочинної поведінки. З'являються спеціальні збірники, де розглядаються прояви різноманітних форм злочинності, зокрема і організованих. Важливе значення мають роботи О. Герцензона та М. Гернета. Вони дозволяють порівняти дореволюційну та післяреволюційну злочинність та виявити загальні тенденції розвитку кримінального світу, з'ясувати те, наскільки соціальні, економічні, політичні фактори впливали на різні види злочинів. Праці А. Естріна, А. Ошерова, М. Паше-Озерського, А. Піонтковського які безпосередньо торкалися проблем організації злочинного світу та їх відображення у тогочасному законодавстві.

Наступний етап складання історіографії із зазначеної теми охоплює першу половину 1930-х рр. – середину 1950-х рр. З кінця 1920-х рр. у багатьох сферах гуманітарних знань істотно почала ідеологізуватись методологія досліджень. Будь-які кримінальні форми поведінки розглядалися у ракурсі їх притаманності капіталістичному ладу.

Початковою точкою відліку третього у дослідженні цього питання став XX з'їзд КПРС (лютий 1956 р.). Це узагальнюючі праці, в яких знайшли своє відображення події як на теренах СРСР, так і в Україні. Однак у них передусім висвітлювалася проблема «політичного бандитизму», існування якого пояснювалося у площині загострення класового протистояння у перехідний період. Контрабанді, спекуляції, шинкарству та іншим антисоціальним явищам у суспільстві теж приписували класовий характер, намагаючись довести, що центр класових антагонізмів в умовах нової економічної політики, змістився у сферу господарського життя країни. Створювалися і роботи або їх підрозділи, що присвячені дослідженню діяльності правоохоронних та надзвичайних органів радянської влади.

Відправними точками четвертого етапу, який триває і сьогодні, можна вважати початок перебудови в СРСР, а згодом і проголошення незалежності України. Саме в цей період було нарешті визнано існування в СРСР організованої злочинності. Серед «піонерів» у дослідженні даного питання, ще в радянські часи, слід згадати прізвища М. Ніколаєва, Г. Хохрякова, А. Волобуєва, І. Даньшина. На межі XX – XXI ст. провідні позиції у вивченні організованої злочинності належали таким фахівцям, як Г. Смирнов, Є. Топільська, О. Долгова. Окремо слід згадати роботи російського вченого і міліціонера-практика О. Гурова. Дослідник, чи не першим звернувся до вивчення такого цікавого явища, як професійна злочинність. Серед українських науковців, що займалися вивченням різноманітних аспектів організованої злочинності, слід відзначити О. Ярмиша, М. Корнієнка. О. Міхеєва проаналізувала стан та динаміку розвитку кримінальної злочинності Донбасу протягом першого десятиліття радянської влади. Вагомий внесок у вивчення різноманітних аспектів організованої злочинності і протидії їй з боку правоохоронних органів також зробили такі сучасні дослідники, як Б. Лизогуб, І. Радіонов, В. Голіна. Питання кодифікації права в УСРР, зокрема кримінального, досліджувалися І. Усенком.

Таким чином, з позицій історико-правової науки тема боротьби зорганізованою злочинністю в УСРР у роки непу спеціально не досліджувалася.

Підрозділ 1.2 «Джерела дослідження». У ньому аналізуються документальні джерела, що були використані під час написання роботи. За своїм походженням, вони були розподілені автором на декілька груп.

До першої належать урядові декрети та постанови, що містяться у збірках законів, таких як «Зібрання узаконень та розпоряджень Робітничо-Селянського уряду України», «Збірник постанов та розпоряджень Всеукраїнського центрального виконавчого комітету рад робітничих, селянських та червоноармійських депутатів VI скликання», «Збірник документів з історії Кримінального законодавства СРСР та РСФРР (1917-1952)»; Кримінальні кодекси РСФРР та УСРР 1922 та 1927 рр. з коментарями та постатейними роз'ясненнями, базою для яких слугували обіжники та постанови Народного комісаріату юстиції та Верховного суду. Характер тогочасної злочинності,

визначення найбільш поширених видів злочинів допомагає з'ясувати вивчення матеріалів збірки кримінально-касаційної колегії Верховного суду УСРР, що розглядала резонансні справи з усіх регіонів республіки.

До другої групи джерел слід віднести опубліковані збірки документів. У контексті даної теми значний інтерес представляє перший том «Історії міліції Української РСР у документах і матеріалах», який хронологічно охоплює саме досліджуваний період, виданий в 1969 році за редакцією професора П. Михайленка. Приблизно в цей же час видано ще одну збірку документів, яка була присвячена боротьбі зі злочинністю в Радянській Україні. Треба зауважити, що укладачі збірок робили акцент на документах, які висвітлювали боротьбу з так званим «політичним бандитизмом» та різноманітними проявами контрреволюційної діяльності, тоді як документів, які б розкривали стан боротьби з проявами загальнокримінальної злочинності і її організованими формами, було залучено значно менше. В період незалежної України було видано два томи збірника «Історія міліції України в документах і матеріалах», які містять чималий документальний масив щодо періоду розвитку правоохоронних органів у 1920-х рр., який раніше не публікувався.

Третю групу джерел складають публікації у центральних та місцевих періодичних виданнях. Це газети «Комуніст», «Вісті ВУЦВК», «Пролетарій» та журнали «Адміністративний вісник», «Червоне право», «Бюлетень НКВС УСРР», «Право и жизнь» тощо. Однак при роботі з газетними та журнальними публікаціями необхідно враховувати їх специфіку – окрім інформаційної вони виконували ще й виховну та пропагандистську функції.

Четверту, найбільшу групу джерел складають матеріали чотирьох архівів – двох центральних та двох регіональних, деякі з яких, вперше вводиться в науковий обіг. Автором було опрацьовано документи Центрального державного архіву вищих органів влади України (ЦДАВОУ) фондів НКВС УСРР та Головного управління міліції республіки (Ф.5, Ф.6). Були вивчені документи Центрального державного архіву громадських організацій України (ЦДАГОУ), фонду Центрального комітету Комуністичної партії України (Ф.1). У Державному архіві Харківської області (ДАХО) найбільший інтерес представляють документи з фондів губернської та повітової постійних військових наради по боротьбі з бандитизмом, губернського відділу ДПУ, управлінь губернської, окружної, повітових, районних, робочо-селянських міліцій (Ф.Р-203, Ф.Р-432, Ф.Р-563, Ф.Р-1630). У фондах управлінь міліції відклались накази та циркуляри вищих установ про розшук злочинців, припинення слідчих справ, особові справи робітників, списки осіб, які оголошені у розшуку. У фондах губернського трибуналу, його Сумського відділення, концентраційного табору і слідчої в'язниці знаходяться кримінальні справи, вироки судових засідань, особові справи співробітників та в'язнів (Ф.Р-564, Ф.Р-576, Ф.Р-845). Для кращого розуміння регіональних особливостей боротьби з організованою злочинністю, автором було вивчено і деякі матеріали з фондів Державного архіву Донецької області (ДАДО) – губернських та

повітових відділів юстиції, губернських та окружних судів, ревтрибуналів, повітових та окружних відділів міліції, повітових відділень карного розшуку, фонди губернських та повітових надзвичайних комісій та прокуратури (Ф.Р-1145; Ф.Р-1167; Ф.Р-1459; Ф.Р-1469; Ф.Р-2295; Ф.Р-2470).

У третьому підрозділі *«Методологічна база дослідження»* обґрунтовуються теоретико-методологічні основи дисертаційної роботи. Враховуючи специфіку історико-правового дослідження, при написанні дисертації автором використовувались основні положення й висновки соціально-детерміністичної гносеології державно-правових явищ та сучасні загальнотеоретичні уявлення про державу і право. При підготовці дисертації застосовувалися формально-юридичний метод – при аналізі нормативно-правових актів у сфері боротьби з організованою злочинністю, порівняльно-правовий – при порівнянні відповідних норм Кримінальних кодексів РСФРР та УСРР 1922 та 1927 років. Історико-правовий та історико-генетичний методи використовувалися для аналізу розвитку злочинності та боротьби з нею. Соціологічний метод використовувався для дослідження організованої злочинності як суспільного явища. Серед використаних методів важливе місце посіли також документальний, статистичний, факторного та комплексного аналізу, типологізації, кількісний метод тощо.

Другий розділ «Кримінологічна характеристика організованої злочинності та кримінальна політика в УСРР у 1920-х рр., її правове закріплення» складається з чотирьох підрозділів.

У першому підрозділі *«Розуміння організованої злочинності у законодавстві й науці 20-х рр. XX ст. і сьогодення»* аналізуються та співставляються основні трактовки організованої злочинності, що були притаманні вітчизняному законодавству та правовій науці.

Організовані форми злочинності, що існували в УСРР у 1920-х рр., і в цьому переконано більшість сучасних дослідників, мали достатній рівень, для того, щоб сприймати їх, як, нехай і незавершену, але все ж систему. Організована злочинність як кримінологічне й суспільне явище мала у 20-х рр. XX ст. історично обумовлену, нерозвинену форму в сукупності її елементів, яка не в повній мірі відповідає сучасному розумінню організованої злочинності та її становищу.

Отже, говорячи про боротьбу держави з організованою злочинністю, автор має на увазі не сучасне розуміння цього явища, а більш широке трактування цієї дефініції. Мова йде про організовану злочинність як феномен, становлення якого у 20-ті рр. XX ст. переживало важливий етап.

У другому підрозділі *«Кримінологічна ситуація в УСРР у роки непу та проблема організованих форм злочинності»* розглядається динаміка злочинності в республіці протягом 1920-х рр., з особливим акцентом на тих формах протиправної поведінки, що мали організований характер.

Як і будь-яка перехідна модель, нею мав чимало протиріч. Так, розвиток ринкових відносин, відбудова народного господарства, супроводжувалися погіршенням криміногенної ситуації, появою нових організованих форм злочинності, особливо у сфері майнових злочинів, що не в останню чергу було обумовлено пом'якшенням економічної політики держави та послабленням її контролю над суспільством. З середини 1920-х рр. починається процес зростання економічної та загальнокримінальної злочинності. Часто це відбувалося за сприяння та потурання представників органів влади. Виникли всі передумови для ускладнення структур злочинного світу.

У третьому підрозділі «Політика радянських партійних та державних органів влади у сфері протидії організованим формам злочинності під час непу» як доктринальні підходи, так і їх закріплення в нормативно-правових актах.

Вже у 1921 р. урядом УСРР було прийнято декілька важливих постанов щодо протидії бандитизму. Насамперед, це постанова «Про заходи боротьби з бандитизмом», де вказувалося про подальший розвиток бандитизму в республіці. Підвищена небезпека таких проявів знайшла своє відображення у постанові ВУЦВК від 1 червня 1921 р., що передбачала створення при Раднаркомі УСРР, губернських і повітових виконкомах постійних нарад з питань боротьби з бандитизмом.

У рамках кампанії боротьби з бандитизмом, що була розгорнута органами радянської влади в Україні на початку 1920-х рр., слід також розглядати рішення ВУЦВК від 16 жовтня 1922 р. про надання ДПУ права застосовувати позасудову репресію, не виключаючи розстріл, відносно осіб, яких було затримано на місці скоєння бандитських нападів і озброєних пограбувань, за наявності речових доказів, що свідчили про їх участь злочинних діях.

Крім бандитизму, радянська держава намагалась протидіяти й іншим проявам організованої злочинної діяльності, деякі з них були притаманні саме періоду непу. Так, постановою Раднаркому УСРР від 28 грудня 1928 р. «Про заходи боротьби з псевдокооперативами» було запроваджено відповідальність за новий вид організованої злочинної діяльності – організацію фіктивних кооперативів, які створювались приватними підприємцями з метою приховування своїх справжніх прибутків від державних органів контролю.

У четвертому підрозділі «Кримінальне законодавство УСРР 1920-х рр. щодо припинення бандитизму та інших організованих форм злочинності» з'ясовано особливості визначення організованої за суттю злочинності у тогочасному кримінальному законодавстві, визначити основні характеристики організованих форм злочинності, особливо найбільш небезпечної її форми – бандитизму, характер якого, протягом 1920-х рр. зазнав істотних змін.

Кримінальні кодекси УСРР 1922 та 1927 рр. фактично стали квінтесенцією розуміння природи і характерних рис організованих форм злочинності у радянському кримінальному праві 1920-х рр. Зокрема, на момент появи КК УСРР 1927 р., радянське кримінальне право мало вже доволі чітке уявлення про природу та форми організованої злочинності. Це можна довести на підставі

детального аналізу ст.19, 20 та 56, п.17 кодексу. Поступове розуміння сутності організованої злочинності, тієї небезпеки, що вона несе суспільству, дозволило створити достатньо розгалужену та ефективну систему заходів соціального захисту. Водночас, в умовах згортання непу та посилення репресивно-каральної системи сталінського режиму у 1930-х рр., багато статей кодексу, зокрема і стосовно протидії організованій злочинності, було використано не за прямим призначенням, а в якості юридичної підстави, що виправдовувала масовий терор.

Третій розділ «Організаційне та правове забезпечення протидії організованій злочинності в УСРР у роки непу» складається з чотирьох підрозділів.

У підрозділі 3.1 «Органи внутрішніх справ» розглядається роль міліції та її підрозділів у організації протидії організованій злочинності в УСРР в період непу. Нестача коштів на реалізацію заходів непу обумовила й упорядкування міліцейського апарату як у центрі, так і на місцях (чітке визначення функцій міліції, регламентація організаційної побудови міліції, перетворення кримінально-розшукової служби, створення відомчої міліції й т.д.), часткове звільнення міліції від невластивих їй функцій. У зв'язку з фінансовими труднощами під час проведення нової економічної політики в 1923 р., міліція й карний розшук були переведені з державного на фінансування з місцевого бюджету. Це привело до значного зниження ефективності роботи міліції й, насамперед, її оперативних підрозділів. Міліцейський апарат у розглянутий період неодноразово піддавався спробам реорганізації, що, з однієї сторони впорядковувало структуру республіканських підрозділів міліції, а з іншої вносило нестабільність у її діяльність, перешкоджало закріпленню певної єдиної організаційно-правової форми.

З одного боку, у зазначений період, діяльність міліції характеризувалась значними успіхами у боротьбі зі злочинністю та різними формами девіантної поведінки, а з іншого – в умовах формування тоталітарного режиму міліція часто використовувалась у карально-репресивних заходах проти політичних супротивників, національного українського руху, заможного, та навіть середнього прошарків селянства тощо. Ці процеси та тенденції отримали своє логічне завершення у підпорядкуванні міліції ДПУ, яке відбулося у 1930 р.

У другому підрозділі «Органи державної безпеки» характеризується внесок ВНК-ДПУ у протидію організованій злочинності, розглядається механізм їх взаємодії з іншими правоохоронними структурами. Органи Державного політичного управління (ДПУ) відіграли вагомий роль у припиненні різних організованих злочинних форм, насамперед бандитизму. Ще згідно з положенням про ДПУ УСРР від 13 серпня 1924 р. на органи державної безпеки покладалась боротьба як з політичним, так і з кримінальним бандитизмом.

Новою рисою у другій половині досліджуваного десятиліття, що негативно позначилася на іміджі ДПУ та сприяла зниженню ефективності його діяльності у справі протидії організованій злочинності, стало систематичне використання партійно-державним керівництвом країни його

можливостей для вирішення гострих соціально-економічних проблем та силового придушення будь-якої опозиції генеральному курсу правлячої партії.

У третьому підрозділі «Прокуратура» в центрі уваги дослідника перебували питання з визначення місця органів прокуратури у налагодженні ефективної протидії організованих злочинності.

Становлення прокуратури до середини 20-х рр. XX ст. відбувалось у «вертикальній площині» державного механізму, тобто спочатку вона була сформована в центрі та губернських містах. Причиною цього став, у першу чергу, нестаток одночасно професійно підготовлених і ідеологічно бездоганних, належних до комуністичної партії працівників. Упродовж 1922 – 1926 рр. в історії прокуратури УСРР відбувалися послідовні та настійливі заходи щодо забезпечення законності передусім в регіональному управлінні, місцевій нормотворчості, діяльності судових і правоохоронних органів. Перехід до триступеневої системи управління, тобто скасування губерній, став чинником того, що прокуратура більше «спустилася» до населення, мас. Прокурорський нагляд почав охоплювати дрібні містечка і сільську місцевість.

У цей період прокуратура УСРР (з 1925 р. – Генеральна прокуратура УСРР) відігравала досить суттєву роль у справі організаційного та правового забезпечення протидії організованим формам злочинності. Але згодом, особливо після переходу на початку 1927 року М. Скрипника на роботу у наркомат освіти УСРР, відбулась поступова зміна пріоритетів у діяльності Генеральної прокуратури. Вона зберігала наглядові функції й повноваження, але тепер партійні органи орієнтували її не стільки на контроль за діяльністю органів дізнання і слідства, скільки на допомогу їм у дотриманні курсу на революційну законність, що, в свою чергу, створили передумови для участі прокуратури у репресивній політиці держави.

У четвертому підрозділі «Інші органи державної влади» аналізується внесок у протидію організованих злочинності з боку комітетів незаможних селян, внутрішніх та прикордонних військ. Комнезами, особливо на початку десятиліття, були авангардом держави у боротьбі з проявами бандитизму на селі. Інша справа, що здебільшого, ця боротьба не рідко мала чітке забарвлення політичного протистояння бідної та заможної частини селянства. Проте і на етапі переродження політичного бандитизму у загальнокримінальний (1922 – 1923 рр.) комнезами залишалися вагомим чинником у справі організації протидії вже цим новим формуванням.

Внутрішні війська, підпорядковані ДПУ, теж здебільшого використовувалися у боротьбі з бандформуваннями. Найбільша їх активність у цьому напрямку, припадає на початок 1920-х рр. Після приборкання політичного бандитизму, внутрішні війська залучалися набагато рідше, лише у випадках протиборства з особливо небезпечними і добре організованими бандитським угрупованнями. Вагомий внесок у протидію організованих злочинності зробили і прикордонні

війська, зокрема у справі припинення незаконного переміщення через кордони СРСР та контрабанди, щодо боротьби з якою вони активно взаємодіяли з митниками.

Четвертий розділ «Діяльність щодо протидії організованій злочинності в УСРР у період нової економічної політики» складається з трьох підрозділів.

У першому *«Боротьба з бандитизмом»* реконструюються основні етапи боротьби з найбільш небезпечною формою організованої злочинності того часу – бандитизмом. Бандитизм протягом 1920-х рр. пройшов через певні трансформації. Вивчення кримінальних справ та оперативних зведень досліджуваного періоду, дозволяють зробити висновок, що вже з 1923-24 рр. у діяльності бандитських угруповань майже зникає політичне забарвлення, провідним мотивом їх протиправних дій дедалі більше стає корисливий. В цих умовах правоохоронні органи республіки виявили досить високий рівень готовності боротьби з проявами загальнокримінального бандитизму. До кінця десятиліття переважна більшість крупних бандитських угруповань, що налічували десятки, а інколи і сотні учасників, була ліквідована.

У другому підрозділі *«Боротьба з іншими формами організованої злочинності»* розглядається протидія таким проявам організованої злочинності, як ціла низка майнових злочинів (розкрадання державного майна, кваліфіковані крадіжки, спекуляція), шахрайство, підробка грошових знаків, службові злочини тощо. Пожвавлення економічного життя, що відбулося в роки НЕПу, призвело до різкого збільшення кількості злочинів у господарській та фінансовій сферах, які нерідко теж мали організований характер. Типовими злочинами стали крадіжки державного майна з підприємств, складів, магазинів, підробка грошей та цінних паперів, різноманітні види шахрайства. Особливо великий розмах такі види злочинів мали у найбільших містах УСРР – Харкові, Києві, Одесі. Співробітникам міліції, карного розшуку, ДПУ доводилося вже на практиці отримувати досвід боротьби з такими злочинами, які приносили державі та громадянам не меншу шкоду ніж бандитизм.

У третьому підрозділі *«Профілактика організованої злочинності»* досліджуються заходи правоохоронних органів з попередження виникнення організованих злочинних угруповань, профілактичної роботи з так званими «проблемними соціальними групами».

Профілактика організованої злочинності в роки непу набула першочергового значення. Успішне застосування різноманітних запобіжних заходів, насамперед шляхом роботи з населенням, створенням агентурної мережі у злочинному середовищі, дозволило ліквідувати цілу низку організованих злочинних угруповань ще на стадії їх зародження та формування. Особливо велике значення мали профілактичні заходи серед дітей, підлітків, молоді. Враховуючи високий рівень дитячої безпритульності в країні у роки здійснення нової економічної політики, саме ця категорія ставала одним з головних потенційних джерел кадрів для злочинного світу. Створення мережі спеціальних виховних закладів, роз'яснювальна робота серед молоді об'єктивно сприяли

попередженню правопорушень серед неповнолітніх та виправленню тих, хто вже встиг стати на небезпечний шлях.

ВИСНОВКИ

У проведеному дисертаційному дослідженні здійснено всебічний розгляд, теоретичне узагальнення та нове розв'язання важливого для вітчизняної науки історії держави і права наукового завдання організації, правової регламентації та правозастосовної діяльності, спрямованої на боротьбу з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики. За його результатами сформульовано наступні висновки:

1. Вивчення широкого кола джерел, ознайомлення з основними досягненнями науковців, які досліджували дану проблематику з історичних, історико-правових та кримінологічних позицій, дозволило автору прослідкувати ті трансформації, через які пройшла дефініція «організованої злочинності» починаючи з 1920-х рр. На кожному конкретному етапі розвитку суспільства розуміння природи організованої злочинності, її характеристик, мало свої специфічні риси. Незважаючи на відсутність у тогочасному законодавстві та правовій науці власне визначення «організована злочинність», вона, безперечно, існувала. Дослідження доводить положення, що організована злочинність існувала завжди, але проявлялася у різних формах і для досліджуваного нами періоду з початку по кінець 1920-х років – мав місце факт існування організованої злочинності головним чином економічної спрямованості, під прикриттям різних, в основному фіктивних, економічних структур.

2. Причини поширення організованої злочинності у 1920-х рр. полягали як у руйнівних наслідках Першої світової та Громадянської війн, які привели не тільки до масового зубожіння населення, але й до девальвації багатьох моральних цінностей, втрати поваги до держави та її інституцій, так і у тих змінах у розвитку суспільства, що були викликані запровадженням нової економічної політики. Супутньою стала поява потужного тіньового сектора у економіці, який одразу виявився привабливим для злочинного світу, що підтверджує і з'ясування особливостей кримінологічної ситуації в Радянській Україні.

3. Нова економічна політика не лише сприяла відновленню народного господарства країни, поверненню, хоча і в обмеженому вигляді, до ринкових відносин, але й зумовила зміну характеру злочинності, ускладнення її організаційних форм. Якщо на початку 1920-х рр. серед організованих форм злочинності домінував бандитизм, який часом тісно змикався з селянськими рухами, то ближче до середини десятиліття переважаючими стають згадані вище економічні злочини. Неп створив сприятливі умови для зближення загальнокримінальної та економічної злочинності, часом за прямого потурання з боку представників влади.

4. Кримінальна політика партії та держави щодо боротьби з організованою злочинністю в УСРР на початку 1920-х рр. відзначалася суттєвими недоліками, які були ідеологічно обумовлені. Однак, у подальші роки органи державної влади досить оперативно реагували на ті зміни, що відбувалися у злочинному світі, у цілому ефективно протидіючи поширенню організованих форм злочинності. Цьому сприяло видання низки постанов і декретів, що конкретизували сутність основних різновидів протиправної діяльності, спрямовуючи зусилля правоохоронців на боротьбу з найбільш небезпечним злочинами.

5. Радянське кримінальне право досліджуваного періоду зробило вагомий крок у напрямку визначення основних характеристик організованої злочинності та зуміло запропонувати ефективну систему заходів щодо її припинення. Так, на момент появи КК УСРР 1927 р., воно мало вже доволі чітке уявлення про природу та форми організованої злочинності. Це можна довести на підставі детального аналізу ст.19, 20 та 56, п.17 кодексу. Розуміння сутності організованої злочинності, тієї небезпеки, що вона несе суспільству, дозволило створити достатньо розгалужену та ефективну систему заходів соціального захисту. Водночас, в умовах згорання непу та посилення репресивно-каральної системи сталінського режиму у 1930-х рр., багато статей кодексу, зокрема і стосовно протидії організованій злочинності, було використано не за прямим призначенням, а в якості юридичної підстави, що виправдовувала масовий терор.

6. Ефективність протидії правоохоронних органів бандитизму та іншим видам організованої злочинності безпосередньо залежала від якості та фахової підготовки їх співробітників. Переважання класово-партійного підходу у справі комплектування, регулярні «чистки», нехтування професійних здібностей нерідко суттєво знижувало ефективність боротьби з організованою злочинністю. Плильність міліцейських кадрів також пояснюється вкрай незадовільним матеріальним забезпеченням, що потенційно створювало передумови до контактів правоохоронців зі злочинним світом, корумпованості та їх подальшому «переродження». Вказані ці обставини, на погляд автора, пояснюють недостатньо високу результативність правоохоронних органів у протидії організованим формам злочинності у першій половині 1920-х років.

7. Протягом всіх 1920-х рр., а особливо на початку десятиліття, у радянських правоохоронних органів виникали певні труднощі у розмежуванні так званих «злочинців-контрреволюціонерів», які у своїй протиправній діяльності керувались політичними мотивами, і загальнокримінальних елементів. Для України це було особливо актуальним, враховуючи вражаючі розміри селянського повстанського руху, який згідно тогочасній ідеологічній кон'юнктурі, фігурував у звітах, як «політичний бандитизм». Відсутність чіткого розмежування між політичним і загальнокримінальним бандитизмом було одним з найбільш суттєвих недоліків тогочасного законодавства й істотно ускладнювало роботу правоохоронних органів, які часто змушені були

брати участь у придушенні виявів селянської непокори, на шкоду справі припинення кримінального бандитизму, зумовленого корисливими мотивами.

8. Правоохоронні органи УСРР, зокрема міліція, значну увагу приділяли превентивним заходам, які мали на меті попередження злочинів. Проведення профілактичних дій об'єктивно сприяло зменшенню злочинності, особливо серед неповнолітніх. Не в останню чергу успішність профілактики злочинності залежала не лише від роботи агентурної мережі, проведення облав тощо, але й від впровадження нових, науково-обґрунтованих методів діяльності правоохоронців і новітніх технічних засобів.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ:

1. Семикопний А.Д. Кримінально-правова характеристика організованих форм злочинності наприкінці 1920-х рр. / А.Д. Семикопний // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2008. – Вип. 43. – С.58 – 63.
2. Семикопний А.Д. Організована злочинність та організовані форми злочинності у науці й законодавстві сучасної України і УСРР доби непу: порівняльна характеристика / А.Д. Семикопний // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2009. – Вип. 44. – С.29-38.
3. Семикопний А.Д. Особливості застосування ст.76 (бандитизм) КК УСРР 1922 року у контексті розмежування проявів політичного (селянські повстанські рухи) та загальнокримінального бандитизму / А.Д. Семикопний // Форум права. [Електронне наукове фахове видання]. – 2010. – № 4. – С. 814 – 818.
4. Семикопний А.Д. Боротьба з загально кримінальним бандитизмом як один з пріоритетних видів діяльності правоохоронних органів щодо протидії організований злочинності у період непу / А.Д. Семикопний // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2011. – Вип. 52. – С. 45-52.

АНОТАЦІЯ

Семикопний А. Д. Боротьба з організованою злочинністю в УСРР у роки нової економічної політики (1921-1929 рр.). – Рукопис.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата юридичних наук за спеціальністю 12.00.01 – теорія та історія держави і права; історія політичних і правових вчень. – Харківський національний університет внутрішніх справ. – Харків, 2011.

Дисертацію присвячено комплексному дослідженню різноманітних історико-правових аспектів боротьби з організованою злочинністю в Радянській Україні в період здійснення нової економічної політики (1921 – 1929 рр.). Зокрема, було висвітлено такі питання, як трактування

власне явища «організованої злочинності» у соціоправовому вимірі, починаючи з 1920-х рр. і до сьогодні, правова регламентація протидії організованим злочинності з боку партійних та державних органів влади, особливості кримінального законодавства УСРР у контексті боротьби з організованою злочинністю. Автор окремо зупинявся на ролі у протидії організованим злочинності таких правоохоронних структур, як міліція, органи державної безпеки (ДПУ), прокуратура.

В роботі досліджено механізм діяльності організованих злочинних угруповань та основні фактори, що, на нашу думку, сприяли існуванню, поширенню та відтворенню організованої злочинності у 1920-ті рр., окреслено основні проблеми та досягнення у організаційному та правовому забезпеченні протидії організованим злочинності з боку правоохоронних структур, з'ясовано основні напрямки діяльності щодо припинення і профілактики різних форм організованої злочинності під час непу.

Ключові слова: організована злочинність, організовані злочинні угруповання, організована злочинна діяльність, протидія організованим злочинності, правоохоронні органи, бандитизм.

АННОТАЦИЯ

Семикопный А. Д. Борьба с организованной преступностью в УССР в годы новой экономической политики (1921 – 1929 гг.). – Рукопись.

Диссертация на соискание ученой степени кандидата юридических наук по специальности 12.00.01 – теория и история государства и права; история политических и правовых учений. – Харьковский университет внутренних дел. – Харьков, 2011.

В данном диссертационном исследовании была осуществлена попытка всестороннего рассмотрения проблем борьбы с организованной преступностью в УССР в годы проведения новой экономической политики. Проанализированы теоретические взгляды на классификацию организованных преступных группировок в уголовном законодательстве как в период нэпа, так и на современном этапе, исследован механизм деятельности организованных преступных группировок и основные факторы, содействовавшие существованию, распространению и воспроизведению организованной преступности в 1920-те гг., обозначены основные проблемы и достижения в организационном и правовом обеспечении противодействия организованной преступности со стороны правоохранительных структур, выяснены основные направления их деятельности относительно прекращения и профилактики разных форм организованной преступности в исследуемый период.

В результате проведенного исследования сделан вывод о несомненном существовании организованной преступности в 1920-е гг. Естественно, ее тогдашняя трактовка отличается от современной, но они и не могут совпадать, поскольку тогда был совершенно иной уровень технических и экономических возможностей, коммуникативных отношений. Таким образом,

логичной выглядит мысль о существовании организованной преступности во все времена, однако, учитывая при этом, что проявляла она себя в различных формах.

Советское уголовное право того периода достигло существенных успехов в области определения основных характеристик организованной преступности и сумело предложить эффективную систему мероприятий по ее предотвращению. Так, на момент появления УК УССР 1927 г., в законодательстве уже было довольно четко сформулировано представление о природе и формах организованной преступности. Это можно увидеть на основании детального анализа ст. 19, 20 и 56, п.17 кодекса. Понимание сущности организованной преступности, той опасности, что она несет обществу, позволило создать весьма разветвленную и эффективную систему мероприятий социальной защиты. Вместе с тем, в условиях свертывания нэпа и усиление репрессивной системы сталинского режима в 1930-х гг., много статей кодекса, в частности и относительно противодействия организованной преступности, было в дальнейшем использовано в качестве юридического основания, которое оправдывало массовый террор.

Также, на основе анализа криминологической ситуации в УССР в исследуемый период, была выявлена непосредственная взаимосвязь между переменами в социально-экономическом развитии страны и изменениями в характере преступности, которая стала принимать более сложные организационные формы. Появление «теневого сектора» в экономике способствовало сближению криминальных элементов с экономическими правонарушителями, что при попустительстве, а в ряде случаев и покровительстве со стороны коррумпированных чиновников, создавало реальную угрозу появления преступных структур с высоким уровнем организации.

Органы правопорядка, несмотря на целый ряд недостатков в их деятельности, связанных с ярко выраженной идеологической окраской их деятельности, особенно в начале 1920-х гг., когда они принимали активное участие в ликвидации так называемого «политического бандитизма», достаточно оперативно реагировали на те изменения, что происходили в уголовном мире и, в целом, эффективно противодействовали организованным формам преступности. В первую очередь, стоит отметить деятельность органов внутренних дел, которые, вопреки недостаточному финансированию, слабой материально-технической базе, на протяжении всех 1920-х гг. оставались авангардом в борьбе с организованной преступностью. Посильную помощь им оказывало Государственное политическое управление, органы прокуратуры, комитеты бедноты, внутренние и пограничные войска.

Ключевые слова: организованная преступность, организованные преступные группировки, организованная преступная деятельность, противодействие организованной преступности, правоохранительные органы, бандитизм.

SUMMARY

Semikopniy A.D. The Fight with organized by criminality in USSR at years new economic politicians (1921 - 1929). - *Manuscript*.

The dissertation for the Degree of the Candidate of Science in Law by speciality 12.00.01. – theory and history of state and law; history of political and legal studies. - National University of Internal Affairs, Kharkiv, 2011.

In given dissertation study was realized attempt of all-round consideration of the problems of the fight with organized by criminality in USSR at years of the undertaking new economic politicians. The theoretical glances will analysed on categorization organized criminal groups in criminal legislation both at period new economic politics, and on modern stage, explored mechanism to activity organized criminal groups and the main factors, which, on our opinion, rendered the assistance to existence, spreading and reproduction organized criminality in 1920-th years, are marked main problems and achievements in organizing and law ensuring the reluctance organized criminality on the part of law-enforcement structures, is realized main trends to their activity for cessations and preventive maintenances of the different forms organized criminality at under investigation period.

The Keywords: organized criminality, organized criminal groups, organized criminal activity, reluctance organized to criminality, law-enforcement organs, banditry.